

De la morca al sabó: c de la higiene a Riudo

Eugeni Perea Simón

L'any 1977, quan fèiem les primeres enquestes orals per preparar l'onomàstica de Riudoms, diverses persones ens van parlar de la importància de la indústria sabonera del poble, de les quals en recordaven dues: la de cal Salato i la de cal Sec.

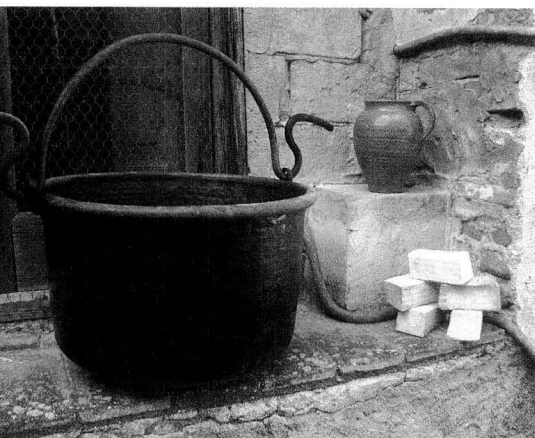
La primera d'aquestes empreses havia estat ubicada a cal Salomó o Salato, al raval de Sant Francesc. Es tractava d'una indústria familiar que, en els anys trenta i quaranta del segle XX, havia subministrat els seus productes de neteja a botigues de la comarca i, fins i tot, de Barcelona. De fet, es dona la circumstància que el pastisser Pere Jové havia conegut Riudoms a través de la troballa d'una pastilla de sabó que duia estampat el nom de la vila sobre la seva superfície; aleshores Jové treballava al barri de Gràcia de Barcelona i, anys a venir, es traslladaria a Riudoms on arrendà la pastisseria de cal Pujades, després dita de cal Jové i ara popularment coneguda com la Confiteria. L'altra fàbrica de sabó es trobava a cal Sec, al carrer Major, i va funcionar entre els anys vint i quaranta del segle passat. La família era propietària de les Premses del Portal –l'antiga Fàbrica, especialitzada en teixits d'indianes i de lones de vaixells i més tard en la producció oleícola.

Amb els anys, hem pogut datar la fabricació industrial de sabó a

Riudoms d'ençà del segle XVII i obtenir informacions diverses sobre el seu procés d'elaboració i de la higiene personal i pública del poble. Efectivament, papers de 1620 citen una casa del carrer d'Avall on s'hi fabricava sabó, coneguda popularment com la Saboneria i, per l'any 1815, encara hem pogut documentar el sobrenom de la Sabonera, és a dir, la persona que fabrica o ven sabó.

Altres dades ens donen referències sobre la importància i evolució de l'empresa higiènica local: l'any 1859 Riudoms pagava 772 rals de contribució a la hisenda pública pel sabó, xifra superada només per Reus i la Selva en l'àmbit territorial del Camp de Tarragona; cinc anys més tard ja en pagava 1.284, situant-se en sisè lloc del rànquing comarcal, després de Reus, Valls, Vila-seca, la Selva i Pratdip. Per un pregó de l'alcalde Marià Salvadó Massó, publicat el 7 d'octubre de l'any 1862, sabem que l'ajuntament arrendava el negoci del sabó mitjançant subhasta pública.

Aquesta indústria, l'abast de la qual desconeixem en detall, estaria relacionada amb la producció oleícola i els molins de la vila i de la comarca –les ja citades indústries saboneres de cal Salomó i del Sec tenien, a més, premses d'oli, un fet que segurament promouria i facilitaria l'elaboració del nou producte en un procés de reutilització de matèri-

Caldera de fer sabó, tupí per recollir l'oli i el solatge del cul de les gerres i talls de sabó casolà.
Foto: Arxiu CERAP.

Plantes per a la història Riudoms (s. XVII-XX)

es. Per altra banda, cal recordar que la producció olivatera local està prou documentada des de l'època romana fins a l'actualitat, amb l'arqueologia, les indústries transformadores, el comerç, etc., com a referents. A Reus s'hi registren fàbriques de sabó des del segle XV i, en el conjunt de Catalunya, la dinovena centúria –amb la producció industrial de la sosa– va ser d'auge d'aquestes empreses de comerç higiènic. Les dades que disposem sobre Riudoms, a dia d'avui, no s'allunyen d'aquesta dinàmica històrica general del país.

El sabó

Fer sabó és un procés de síntesi química que ja coneixien els pobles del món clàssic, des dels fenicis fins als grecs i romans, que l'obtenien bullint greixos d'animal amb cendres i aigua. Des d'antic també sabem que dels solatges de les gerres o piques d'oli es feien sabons de distintes qualitats i per a usos diversos. Per a la fabricació d'aquest producte a Riudoms es reaprofitaven els greixos de diferents animals –sobretot de bestiar de peu rodó–, els olis de fregir o de les tupines, la cansalada rànica, les mantegues, etc. Consta que s'elaboraven amb soses naturals –l'herba sabonera– i cendres de llenya prima com les redoltes de vinya, els branquillons de l'esporga, les clofolles o fulles de plantes aromàti-

ques, però segurament que amb algunes petites variables, sobretot pel que fa al procés d'elaboració i en relació amb la botànica de cada indret.

La fórmula del sabó més comuna és la que mesclava els ingredients de la morca amb aigua, sosa i pega grega –colofònia–, fent-los bullir a foc lent durant quatre o cinc hores i, un cop cuita la pasta, deixada refredar en motlles de fusta que més tard facilitaria el tallat en peces i gruixos al gust. Per comprovar la cocció final s'introduïa una canya neta i pelada al bell mig de la caldera i aleshores es comprovava llur densitat, que determinava la culminació del procés. També s'hi donava un control de qualitat sobre el producte final ja que, un cop elaborat, si aquest no responia als requisits desitjats, aleshores es tornava a fondre i es reiniciava la producció. D'acord a les ordenances de la hisenda pública, les peces del sabó havien d'anar marcades amb el segell del fabricant, això almenys des de 1864.

Segons fos la qualitat de la morca, a la pasta s'hi afegien solucions d'herbes o plantes destil·lades –romaní, llorer, llimones, etc. Avui a Riudoms no es té record de l'herba sabonera (*Saponaria officinalis*), succedània del sabó, però antigament havia estat utilitzada, collida a les platges de Vilafortuny i de Salou. Almenys durant la segona meitat del segle

Cossi de test amb broc de sortida d'aigua per a fer bugada.
Foto: Arxiu CERAP.

Safareig darrere la porta d'una casa.
Foto: Arxiu CERAP.

XX, l'establiment de provisió de la sosa química per part dels riudomencs era cal Coder, a la plaça del Mercadal de Reus.

Els tipus de sabó més habituals fabricats al poble, si més no els que recordaven les nostres informants l'any 1977, eren els denominats moll o fluix –de consistència molt blana– i de pedra o fort –molt dur i resistent–, amb finalitats higièniques distintes. El primer tipus seria per a usos personals o de robes delicades i el segon per a peces més fortes o resistents com vànoves, llençols, flassades, abrics, etc. També ens han parlat de sabó de tocador –sabó d'olor–, però poc corrent en la fabricació casolana local, i d'un oli-sabó usat pels ferrers riudomencs per untar fustes o suavitzar el tremp de diverses eines.

El lleixiu

Quan les informants ens parlaven de la fabricació de sabons, sempre acabaven ampliant-nos els seus coneixements higiènics amb la fórmula d'elaboració de lleixius de producció casolana. La cendra és matèria primera per fer aquest producte, igual com ho és per elaborar el sabó. La fabricació de lleixiu casolà esdevé el resultat de barrejar cendra blanca –obtinguda de la combustió de clofolles molt seques, per evitar-ne la grisor de la pols resultant– amb aigua, preferentment de pluja, fins a obtenir la dissolució dels àlcalis; també ens han dit que s'obtenia bullint cendra blanca –dels llorers beneïts el diumenge de Rams– amb sal.

Aquesta solució es deixava reposar durant uns dies i, després que s'haguessin assolat les cendres, s'anava prenent la quantitat de líquid necessari per la bugada del dia, aleshores dita "lleixiu verge", perquè encara no havia passat per la bugada. Es tractava d'un lleixiu lleuger que deixava més blanca la roba i difícilment podia tacar-la. Tanmateix, trobem el concepte de "lleixiu adormit"

per referir-se a les taques restants a la roba per efectes del producte, bé fos per la seva densitat i fortor o per una mala manipulació de la bugadera. Després d'esbandir la roba es procurava estendre-la al sol, perquè d'aquesta manera la llum "es mengés" les taques més fortes o persistents.

Joan Amades parla de les barrellaires, persones que venien cendra de barrelles, molt apreciada per a la composició de sabons i lleixius casolans. A Riudoms, no se'n té record, d'aquests marxants, però sí de la barrella (*Salsola soda*) collida a les platges de Salou per fer cendra, ja que aquesta és una planta rica en carbonat sòdic i carbonat potàssic i amb la qual s'obtenia la sosa, indispensable per a la fabricació del lleixiu i del sabó. A la costa també s'hi recaptava l'herba sabonera o sabó de gitano (*Saponaria officinalis*) i els salats (*Suaeda fruticosa*), segons la *Topografia mèdica de Vilaseca de Solcina* d'Agustí M. Gibert (a. 1891). A Riudoms encara es té un vague record de l'ús de l'atzavara (*Agave americana*) per elaborar productes cosmètics.

Hom també guarda memòria de la fabricació d'un lleixiu molt suau per fer pansals. El procés de fer panses consistia a dessecar el raïm escaldant-lo amb aigua i lleixiu i després guardar-lo penjat en un lloc sec i fresc per ser consumit a l'hivern.

A Riudoms es produïa cendra per vendre industrialment –a les saboneries locals– i el seu preu de venda l'any 1893 era de 3 pessetes el quintà.

El blau o blauet

Es tracta d'una substància blava –vidre en pols acolorit amb pigment esmaltat, fabricat en forma de bolles o rajoletes– utilitzada per treure la grogor de la roba blanca o bé, afegida a l'aigua de planxar, per donar major aprest a la roba. S'administrava mitjançant una "monyca" –farcell de roba que contenia

la polsina— de manera que la distribució esdevingués molt més controlada i al gust de la bugadera. Darrerament, les drogueries comercialitzaven el producte “Azul Montserrat”

L'aigua

Finalment, cal parlar de l'aigua, element indispensable en el procés d'higiene, tant per fer la bugada com per elaborar lleixius. L'aigua s'obtenia de mines i pous, canalitzada cap a les basses i safareigs particulars o cap als rentadors públics, que possibilitaven la neteja de les paneres de roba bruta. La composició de l'aigua és important per fer la bugada, tant és així que ens han parlat de distintes qualitats, apreciades i valorades per la gent i que després anotaran i destacaran els analistes químics de pous i minats: molla, dura, ferruginosa, calcinera, fina, blana, és a dir, segons la seva composició mineral. També s'ha destacat que per fer lleixiu moltes dones preferien l'aigua de pluja, més neutra, sense calç.

Les indústries locals

Les fàbriques saboneres que coneixem de Riudoms es trobaven situades dins el mateix clos urbà, aprofitant l'espai dels patis i corrals interiors on s'hi facilitava l'elaboració dels productes. Com que es tracta d'empreses de poc abast, els instruments de fabricació eren igualment bàsics i consistien en calderes i perols per bullir la pasta; cassons i pales per remenar els líquids; motlles de fusta per refredar el sabó; ventiladors de ferro; estris de fusta i metall per tallar el producte en barres i peces individuals; dipòsits de ferro per emmagatzemar la morca; balances i pesos de mesurar; capses de fusta per envasar; corrioies i politges per moure els materials; canaleres per facilitar la distribució dels additius; baiards per transportar les mercaderies; barrils i ferrades per als líquids; sacs per la sosa; segells per marcar els productes

i llenya per a la combustió. A l'entorn de la primera meitat del segle XIX començarien a aparèixer les màquines industrials anomenades Winimeng.

Els rentadors

En algunes cases del poble i a gairebé tots els masos, les famílies disposaven d'un rentador privat, més o menys gran segons les disponibilitats d'espai i dels recursos econòmics, habitualment conegut com el safareig o bassa, aixecat vora el mas o rafal i posat a l'ombra d'algun arbre ornamental, emparrat o teulat. Si el safareig era una construcció feta expressament, aleshores acostumava a ser petit i quadrangular, però sempre dotat de batedores i d'un clotet, lleixa o calaix d'obra —sabonera— per posar-hi la pastilla de sabó i els estris de neteja. El safareig solia anar connectat a una bassa gran, de regar, si era construït al mas, de manera que aquesta pogués facilitar la reposició d'aigües. Les ordenances municipals del segle XIX dictaven que els rentadors particulars d'un radi inferior a un quilòmetre del poble canviessin l'aigua i netegessin la bassa almenys un cop al mes.

A banda de les basses o safareigs particulars hi havia rentadors municipals per atendre les necessitats de la població, generalment empesos o modernitzats per l'administració pública a partir de les normatives higièniques i de salubritat de caràcter europeu activades a partir del segle XVIII. Els rentadors públics més antics que es coneixen a Riudoms són els de la Font Nova, documentats almenys des de 1613, alimentats amb l'aigua de la mina del Freixe, a la partida homònima, surgent al mas del Pardal —ara des de fa anys ensulsiada— i canalitzada amb rec obrat fins la zona nord-est del poble. Una de les pedres de suport d'aquesta bassa, arrencada del seu lloc original, avui decora una rotonda propera al lloc, en la cruïlla dels carrers de Baltasar de Toda i de Tàpies i dels Molins Nous.

“Els rentadors públics més antics que es coneixen a Riudoms són els de la Font Nova, documentats almenys des de 1613, alimentats amb l'aigua de la mina del Freixe, a la partida homònima”

Bassa amb batedora a la partida del Mas de n'Albi.
Foto: Arxiu CERAP.

Amb el creixement de la població, la modernització del nucli urbà i les noves disposicions higièniques de l'època, en el segle XIX van ser construïts nous rentadors, al carrer de Sant Antoni. Foren projectats per la Diputació de Tarragona l'any 1881 i construïts el 1904 en terrenys adquirits pel municipi. Aquests tenien 3 basses connectades per facilitar els diferents processos de la bugada i l'esbandida de la roba, i una font d'aigua potable a l'entrada. Eren alimentats per la mina de Sant Jaume, propietat de l'ajuntament. El cost de l'obra va ser de 1.500 pessetes. L'any 1933 foren coberts amb teulada i protegits amb parets i porta metàl·lica. El canvi d'aigües i neteja de les basses –un cop per setmana– anava a càrrec de l'Ajuntament, que tenia la responsabilitat del seu manteniment. Aquests rentadors van deixar de ser utilitzats vers els anys vuitanta del segle XX, enderrocats el 1993 i en el seu lloc avui s'hi troba un pàrquing.

Algunes persones d'edat també ens havien parlat, l'any 1977, de certs indrets del Rieró i de les rieres de Maspujols i d'Alforja on les dones de masos i finques properes aprofitaven els bassols restants del corrent de les aigües per fer bugada, però elles ja no recordaven haver-ho fet mai.

La bugada

Fer bugada requeria diversos processos. En primer lloc, calia deixar la roba en remull durant unes hores –a determinar, segons si es tractava de roba blanca, de color, etcètera– mesclada amb sabó ratllat molt finament. Passat aquest temps i estovada i aclarida la roba, aleshores es procedia a rentar-la a mà, a vegades ajudats per una pala de picar, tot fregant les peces amb la pastilla de sabó i a cops de canell. Tot seguit s'esbandia i es posava, si era el cas, en lleixiu. Dins d'un gibrell amb broc de sortida d'aigües s'hi posava la roba i, damunt seu,

s'hi abocava cendra i aigua calenta, que anava filtrant i impregnant la roba fins a sortir pel canó que anava a parar a un altre recipient. S'aplegaven aquests líquids resultants i, escalfats de nou, es tornaven a abocar a la bugada tantes vegades com es cregués oportú per a una major netedat de la roba. Als anys vuitanta del segle XX, l'equip de treball de la Junta Promotora del Museu Municipal va trobar i inventariar, al col·legi de les Monges de Riudoms, un gibrell per fer la bugada que responia a aquestes característiques.

L'operació de posar la roba en lleixiu podia simplificar-se ablanint-la amb una determinada solució d'aigua i lleixiu i deixant-la reposar tot un dia. Finalment, s'aclaria i s'estenia al sol per acabar el procés de la neteja.

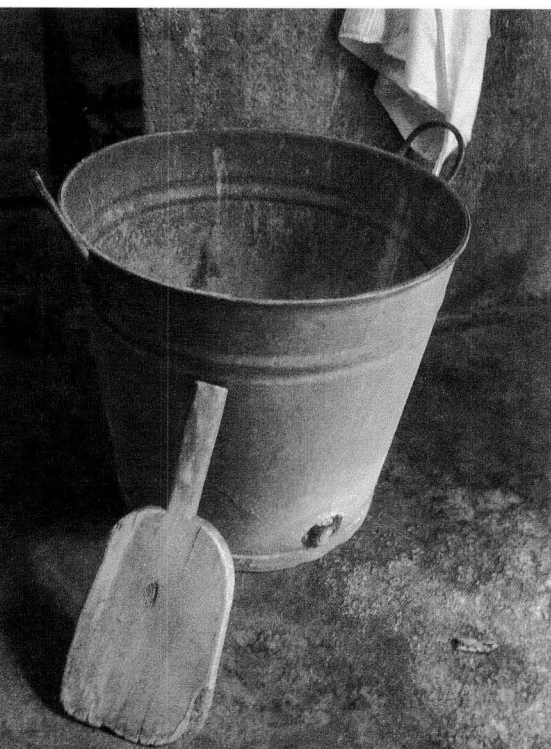
Com sigui que l'esmentat procés de bugada requeria molt de temps, els cossis, gibrells i paneres de roba es deixaven als rentadors públics sense cap problema de seguretat o robatori, sobretot d'ençà que l'any 1933 foren tancats amb reixes i custodiats per algutzirs i serenos de la vila.

Normatives i legislacions

La preocupació pel control i manteniment de les aigües es detecta a través de diverses ordinacions de la vila que prohibien embrutar-les o entorpir-les i que obligaven a conserva-les en bon estat higiènic: es prohibeix llençar animals morts als bassols; fer bugada a les fonts públiques; abocar directament al carrer les aigües dels safareigs particulars, que caldrà canalitzar; s'insta a la renovació regular de les aigües dels rentadors per tal d'evitar les pudors o la corrupció de l'ambient, especialment durant els mesos de calor. Les ordinacions locals també parlen de fumigació, desinfecció, salubritat, de l'abocament de cendres, etc., és a dir, sobre qüestions de neteja i higiene d'abast públic.

Aquestes i d'altres disposicions

Ribell de llauna amb orifici de sortida de líquids i pala de rentar.
Foto: Arxiu CERAP.

similars són freqüents de trobar en els llibres d'ordinacions i actes de la vila –i en alguns bans municipals– almenys des del segle XVII, fins a restar compilades en les ordinacions de la vila de 1872 i 1883.

Creences a l'entorn del safareig

Es creia que afegint una moneada –habitualment de cinc cèntims– a la cuita del procés d'elaboració del sabó, s'evitava que la pastilla s'enfonsés a la bassa, si de cas lliscava de les mans de la bugadera, i es perdés. També era opinió comuna creure que la roba rentada en els rentadors públics quedava molt més neta que no pas bugada a casa, però això tal vegada no sigui res més que una fina ironia, ja que el fet de realitzar l'operació en públic podia conduir a una major exigència en el poliment de la feina, pel compromís que suposava ser observades i fiscalitzades per altres dones. Aquesta creença va donar peu a la narració del sabó riudomenc, inclosa al llibre *Els pòlders de la memòria* (2008). També ens han dit que la roba deixada estesa en nits de lluna vella s'envermella i cremava.

Per altra banda es tenia el convenciment ferm –recollit fins i tot en els textos governamentals de Sanitat de mitjan segle XIX– que les ferides produïdes per animal hidrofòbic podien alleugerar-se rentant-les amb aigua i sabó, lleixiu, salmorra, líquids astringents, aigua pura o de calç, o, en darrer extrem, amb orina.

Vocabulari

Tot aquest món de la higiene i la neteja ha donat diverses paraules que, en alguns casos, encara són vives en el parlar, almenys pel que fa a Riudoms. Apuntem aquelles que ens han recordat les bugaderes riudomenques:

Agulla d'estendre. Pinça per subjectar la roba de la bugada i evitar que se l'enduguí el vent, construïda amb dues tires de

fusta unides per un mecanisme d'acer per facilitar-ne l'obertura i pressió sobre els teixits.

Bassa. Excavació amb parets de pedra, ciment o rajoles destinada a contenir aigua per regar, rentar, abeurar, etc., procedent de minats, pous o embassaments –de Riudecanyes, des del segle XX.

Batedores. Peces de terrissa o pedra, fixades en posició diagonal sobre el rentador –o mudables, en aquest cas de fusta– per picar la roba de la bugada.

Bugader. El vocabulari dels terrissaires recull aquest mot com a dipòsit o safareig on es posa la terra amb aigua perquè s'estovi. Se'n té record de que existien a les bòbiles o forns locals –del Minguet i del Parisi.

Caldera. Vas d'aram per fer bullir aigua o coure aliments, conserves, etc. Habitualment, quan aquestes presentaven algun desperfecte, bonys o excessiva vellúria, solien apartar-se per dedicar-les en exclusiva al procés de coure el sabó.

Cossi o cossi bugader. Atuell de ceràmica, fusta, llautó, etc. destinat principalment a fer-hi la bugada. En la majoria dels casos, almenys des del segle XIX, procedien de Miravet, a la Ribera d'Ebre, sovint comprats a Falset, al Priorat, on s'hi celebrava mercat i hi acudien compradors i venedors d'ambdues zones geogràfiques.

Cubell. Recipient de base circular, habitualment de ceràmica, per a usos de neteja de roba, etc.

Estenedor. Parament de llibants per estendre i eixugar la roba de la bugada, normalment fet de fils de cànem o, modernament, de filferros. Si l'operació es feia al camp o vora el curs d'aigua corrent, també podia estendre's sobre herbeis o arbustos.

Ferrada. Recipient de fusta o zenc en forma de con truncat, amb ansa, per treure aigua del pou o transportar-la, mesclar-hi productes, etc.

Fil d'estendre. Corda o filament, d'espart

Restes dels rentadors vells de Riudoms, al carrer de Salvador Espriu. Foto: Arxiu CERAP.

Restes dels antics rentadors de la Font Nova, de Riudoms, avui en una rotonda.
Foto: Arxiu CERAP.

o de ferro, per facilitar l'estesa ordenada de la roba al sol i l'aire.

Ganxo del sabó. Per enastar i recuperar la peça caiguda dins la bassa o safareig. Podia ser de canya, en aquest cas esberlada d'un extrem per facilitar la punció de la pastilla, o de filferro gruixut.

Gerra. Recipient per a l'oli, al fons de les quals s'hi assolaven les morques.

Gibrell. Recipient de terrissa o fusta per rentar la roba, transportar-la, etc.

Monyica del blauet. Farcell de roba que contenia la solució que es volia dispersar a l'aigua. El terme monyica, habitual en la parla de les àvies, pràcticament ha desaparegut del vocabulari local, suplert pel de monyeca.

Morca. Solatge de l'oli. És un article que Pompeu Fabra incorpora al diccionari general de la llengua catalana procedent del Camp de Tarragona, una circumstància que confirma la importància o influència d'aquest producte en la vida social i econòmica de l'època. El nom ha produït el sinònim d'oliasses i diversos derivats.

Morcada. Són els residus d'una premsada.

Morcadera. Estri on els ferrers guardaven la morca o sèu per untar les rodes dels carros. Tanmateix, és una veu que

no hem trobat registrada en cap vocabulari de l'ofici de carreter del territori (Riudoms, 1981; Montblanc, 1998).

Morcaire. Persona que compra morca per fer sabó o bé que, en els molins d'oli, s'encarregava de les morques i neteja de la pinyolada. La presència d'aquests marxants als molins de Riudoms, més que no pas a cases particulars, havia estat habitual almenys durant el primer quart del segle XX. Joan Amades en parla referint-se, sobretot, a les comarques lleidatanes, una operació de recapte que se solia realitzar a la tardor, abans de fer l'oli nou, per tal de deixar nets per la nova temporada els cups i les gerres.

Oliasses. Sinònim de morca.

Pala o picador. Estri format per una làmina de fusta, fina i llisa, amb agafador, per colpejar la roba i facilitar-ne la neteja. Es parla igualment de "la pala de remenar el sabó", en aquest cas proveïda d'un mànec molt més llarg i amb una base de forma còncaua, per facilitar l'acció d'agitar la massa en ebullició.

Panera, paneroles. Estris per transportar la roba bruta o neta, de casa als rentadors i viceversa, habitualment fetes de vímet i importades de la Ribera d'Ebre.

Pica. Recipient de pedra per a l'oli, quan la producció de la casa era important i regular. Eren del tot segures, contràriament a les gerres, més volubles però també més manejables. En el fons –on hi havia un pouet– s'hi assolaven les morques. Els etnògrafs la fan singular o pròpia de Riudoms.

Pinyolada. Residu de l'oliva, una vegada premsada i extret l'oli.

Sabonera. Lleixa, clot o dipòsit del rentador on posar-hi el sabó, les ampolles del lleixiu, la capsula del blauet, etc.

Safareig. La construcció identifica i distingeix diverses parts d'aquest recipient: la sabonera, instal·lada a la part dreta del bassal, on també se solia recolzar el ganxo o canya del sabó i les batedores

–picador per rentar la roba–, tallades en pedra i polides o bé fabricades amb maons o rajoles de terra vermella; en el cas que la bugada es fes en un curs d'aigua contínua, aleshores se solien usar pedres planes del mateix rodal, polides per l'ús freqüent, o bé batedores transportables de fusta. Els estenedors, en aquests casos, solien ser canyars abatuts, herbeis o pedregars del mateix riu o font.

Dites, frases fetes i refranyer

El costumari popular recull un bon nombre de refranys, dites, parèmies, frases fetes, etc., relacionades amb el món de la higiene privada o pública, entre les quals subratllem aquelles que són pròpies –no exclusives– de Riudoms:

A cada bugada perdem un llençol. Perdre constantment en els treballs.

Aigua pudenta, roba lluenta. Perquè diuen que l'aigua està saturada de sabons, però és una ironia, com s'aclareix en la frase següent:

Aigua bruta no fa net.

Bugada rentada al sol, crida al dol. Similar a "rentar la roba bruta a casa".

Bugada de diumenge, el dimoni se la menja. Advertència per guardar el precepte dominical.

Cinc coses ha de fer la dona ben casada: rentar, cosir, cuinar, escombrar i pastar. Condicions tradicionals d'una bona mestressa de casa.

Compte: hi ha roba estesa. Adverteix de la presència d'algú que priva de ser clars i francs en la conversa que dúiem.

Deixar algú com un drap brut. Criticar durament una persona.

Donar un cop de pala. Donar una mala notícia o fer passar un mal tràngol a algú.

Ensabonar. Sinònim d'adular.

Fer bugada o safareig. Parlar i criticar sobre temes de caràcter privat.

Fer massa mullader. Enredar o complicar un assumpte o treball.

Tanta roba i tan poc sabó. Adverteix d'un excés de bugada i poc detergent. En sen-

tit metafòric, molta feina i pocs recursos. *Net com una patena.* Fa notar la netedat d'una cosa.

No hi ha un pam de net. Considerar que tot està brut o corromput.

Perdre més que la roba de color. Perdre valors, recursos o capacitats, com la roba que destenyeix.

Petit com un tap de bassa. Per referir-se a persones d'estatura baixa.

Rentar la roba bruta a casa. Per indicar que els problemes privats no s'han d'airejar.

Rentar-se'n les mans. Disculpar-se, declinar-ne la responsabilitat. Treure's de sobre un problema o maldecap.

Si plou quan tens bugada, senyal que no estàs ben casada. Manca de previsió de la dona.

Tenir roba a l'estenedor. Tenir coses pendents, ser vulnerable.

Treure els drapets al sol. Donar a conèixer coses personals d'algú.

Xerra més que una bugadera. Persona molt parladora.

Bibliografia comentada

L'interès darrerament suscitat per l'antropologia i l'etnografia ha fet que els investigadors s'interessessin per tot el que és la vida quotidiana, de manera que els temes d'higiene pública han produït diversos treballs de caire local o comarcal que convé conèixer per tal d'obtenir un millor i més clar retrat històric sobre l'època.

Respecte a la construcció dels rentadors públics del carrer de Sant Antoni, el primer escrit el devem a SANTA-MARIA, Josep M.: "Els rentadors," *Lo Floc* (Riudoms) 20 (febrer de 1981), ps. 6-7.

En referència a la legislació local sobre la higiene pública, ens remetem a la compilació de PEREA SIMÓN, Eugeni: *Lleis fan costums. Ordenances municipals de la vila de Riudoms del s. XIX.* Riudoms: Centre d'Estudis Riudomencs "Arnau de Palomar," 1990 (Quaderns de divulgació cultural, 17).

Per a l'elaboració de productes higiènics, la memòria personal és del tot imprescindible, com demostren els escrits de diverses dones del Pla aplegats a *Costums, festes i tradicions*. Valls: Editorial La Torratxa, 2008, ps. 15-6 (fer sabó a casa); ps. 143-4 (la caldera i el sabó). Una experiència didàctica sobre la fabricació d'aquests productes, en un col·legi, apareix recollida a *Elaboració de sabó casolà*. Col·legi Públic d'Educació Especial Sant Rafael. Tarragona: Ajuntament de Tarragona, Conselleria d'Ensenyament, 2008.

El millor estudi de caràcter global sobre tot el procés de la bugada i llur indústria, a Reus, el trobem a JUANPERE BIGORRA, D. i MARTÍNEZ MARTÍNEZ, I.: *Fem safareig. De les bugaderes a les rentadores: treball i socialització femenina als rentadors*. Reus: Carrutxa, 2007 (vegeu ressenya completa a la pàgina 38). Un altre capítol comarcal sobre el món dels rentadors, pel cas de La Canonja, el trobem a MARCA CAÑERAS, David: *Les arrels dels nostres pobles. La vida, les feines del camp, les festes, els costums i les tradicions*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2000, ps. 245-250.

El vessant etnogràfic, d'abast general, ens el proporciona AMADES, Joan: *Costumari popular. El curs de l'any. Tardor*. Barcelona: Salvat editors-Edicions 62, 1983, v. V, ps. 356-7. Per al Camp de Tarragona, VIOLANT i SIMORRA, Ramon: *Etnografia de Reus i la seva comarca*. Barcelona: Alta Fulla, 1990, ps. 268-270. Per saber sobre l'arquitectura i ús dels rentadors, són recomanables els reculls d'imatges gràfiques de: *Quaderns de Capafonts* (Capafonts), 8 (2006), p. 29 (noies rentant al riu d'en Seguer) i de R. M. CANELA; M. MARTÍNEZ; I. VIVANCOS: *Els safareigs públics de la Conca de Barberà, un testimoni de la feina de les dones en el passat*. Valls: Cossetània edicions, 2006. »